

VAN DROEFHEID NAAR VREUGDE

1933-1949:
Van Hitlers duisternis naar
het zonlicht over de Karmel

Ja'akov Adler

UITGEVERIJ TOETSSTEEN
WWW.TOETSSTEEN-BOEKEN.NL

Van droefheid naar vreugde

ISBN 978-94-92818-07-2

Eerste druk 2019

© 2019 Uitgeverij Toetssteen

Oosterslag 4

8385GW Vledderveen (Dr)

www.toetssteen-boeken.nl

vertaling: Helen Bruls-Turin

redactie: Harma B. Prinsen-de Vroome

bijchriften foto's: Klaas de Jong

opmaak: Gewoon Geertje

Oorspronkelijke titel:

©

כל הזכרות שמורות למחבר
עיצוב, סדר ועימוד: אסטרונול – דפוס: קשת
ירושלים – ישראל
1991 – תשנ"ב

Omslag: Willeke Brandsma, Wouwontwerp

Foto voorkant: Berghelling Karmel - Ministerie Toerisme Israël

Inhoud

De wonderlijke geschiedenis van dit boek	7
Aantekeningen bij de Nederlandse versie	11
Voorwoord	13
1. De storm barst los	17
2. Maandenlang rondzwerven	22
3. Een toevlucht in Nederland	27
4. Jaren van gruwel en hoop	32
5. Liefde op een vulkaan	42
6. De weg naar de hel	48
7. De capitulatie van Nederland	55
8. De lange lijdensweg	61
9. De Jodenvervolging	69
10. De ondergang van Joods Nederland	80
11. De eerste vierentwintig maanden als onderduiker	99
12. Een Joods meisje geboren in de onderduik	132
13. Het bombardement	145
14. Een tussenstop bij de heilige Jozef	155
15. Een schuilplaats bij het hoofd van het verzet	161
16. De stem van het bloed van uw zonen schreeuwt vanuit de aarde	172
17. Vlucht uit de slavernij naar de vrijheid	183
18. De vrijheid gaat in het rood gekleed	191
19. Wat men zaait, zal men oogsten	212
Aanvullende literatuur	239
Boeken van Toetssteen over de Sjoa	240

De wonderlijke geschiedenis van dit boek

Mijn schoonvader Jo de Lange zat ondergedoken in de ‘rimboe’ rond zijn geboorteplaats Wetering. Net als veel dorpsgenoten wilde hij niet in Duitsland werken. Maar bij een razzia werd hij opgepakt en naar de kazerne in Steenwijk gebracht. Een paar weken later zat hij in een cel in de Blokhuispoort, de gevangenis in Leeuwarden. Uiteindelijk kwam hij in KZ Ahlem, een concentratiekamp bij Hannover. Hij wilde niet veel kwijt over die afschuwelijke tijd. Maar op oudejaarsavond 2012 veranderde dat. “Staat er ook iets in over David Adler?” vroeg hij toen het gesprek kwam op ons nieuwe boek *In de onderduik* van Jan van Rossum. We bladerden door het boek en lieten hem de foto van Adler zien. “Ja, dat is hem!” zei hij. Toen kwam zijn verhaal. Het bleek dat hij in Leeuwarden met David Adler in de cel had gezeten. David had soms wat hulp nodig. Ze mochten elkaar wel. David bood mijn schoonvader zijn gouden sigarettenkoker aan. Die zou hij wellicht nog eens nodig hebben, meende Adler. Mijn schoonvader wees dit aanbod af want David zou het goud allicht zelf goed kunnen gebruiken als ruilobject. Maar even later werd David Adler uit de cel gehaald. Zijn leven lang had mijn schoonvader gedacht dat de man op de binnenplaats van de Blokhuispoort was geëxecuteerd. Nu kwam hij erachter dat Adler in Dokkum was gefusilleerd.

Hans en ik hebben later met mijn schoonvader in Dokkum het monument dat hieraan herinnert bezocht. Maar we gingen ook op zoek naar de dochters van Jacques (Ja'akov) Adler. Via auteur Jan van Rossum kregen we contact. In het najaar van 2013 reisden we naar Israël om de twee oudste dochters te ontmoeten. Aan mijn naamgenoot Jacqueline (Jaël) en aan Jemima konden we ons verhaal vertellen. Tot onze verrassing bleek dat hun vader een boek had geschreven. Helaas, de mooie Hebreeuwse letters hielden het verhaal voor ons verborgen.

Toen ik voor de stichting *Nachamu Nachamu Ami* in januari 2014 Jeruzalem bezocht, ging ik bij Jemima langs om haar vaders boek op te halen. Het zou toch moeten lukken om een Nederlandse versie te maken. Ik ging op zoek naar een vertaler. Uiteindelijk kwam ik in contact met Helen Bruls-Turin. Vanuit haar eigen achtergrond begreep ze het belang van Adlers geschiedenis. Gedreven begon ze met het vertaalwerk. Door ernstige ziekte duurde het langer dan gehoopt maar eind 2018 was Helens vertaling gereed. Bedankt *toda raba*, Helen!

Eindelijk kon ik de geschiedenis van de familie Adler lezen en Harma Prinsende Vroome las mee. Het raakte haar diep omdat ze in haar jeugd in Steenwijk verschillende personen uit het boek persoonlijk had gekend zoals oom Hein en tante Jo, Bertus en de familie Van Stapele. De man van Harma, Harm, groeide op in Wetering,

waar de familie Adler ondergedoken zat. Harma was bereid om het redactiewerk te doen. Dat heeft ze nauwkeurig en gewetensvol verzorgd. Ik ben haar erg dankbaar. Samen konden we Jo Steenstra van de Historische Vereniging IJsselham regelmatig raadplegen. We zijn hem zeer erkentelijk voor zijn inspanningen.

Ik had al een uitgever op het oog. Met Klaas de Jong, eigenaar van Toetssteen Boeken, had ik al samengewerkt voor het boekje *Wie kan Rachel troosten?* Klaas had ook *De stenen spreken* geschreven voor de Stichting Stolpersteine Steenwijk. Mijn schoonvader had hem in de laatste jaren van zijn leven verteld over zijn belevenissen in de oorlogstijd. Maar toen had Klaas er absoluut nog geen weet van dat hij jaren later dit boek zou uitgeven. Bedankt Klaas voor je geduld, vertrouwen en *lev* om deze familiegeschiedenis bekend te maken.

Zo is het uiteindelijk gelukt om een wens van Adler uit te voeren. Hij hoopte dat Mienke van Stapele het zou kunnen lezen. Helaas overleed ze anderhalf jaar voor de vertaling gereed was. De meeste personen uit dit boek leven niet meer maar dit boek is een gedenkteken voor hen. Dit boek is tevens een eerbetoon aan degenen die hun leven waagden om anderen de kans te geven om te overleven. Zij deden dat in stilte. Hoe minder je zei, hoe minder kwaad je kon aanrichten. Die houding bleef na de oorlog.

Jo de Lange leest bij het verzetsmonument in Dokkum de naam van zijn celgenoot David Adler die door de nazi's op 22 januari 1945 met 19 andere gevangenen als represaille voor een verzetsactie werd gefusilleerd (foto Jacqueline de Lange-de Wagt 2013)

Ze vertelden weinig. Vaak hebben zelfs degenen die hun leven aan hen te danken hadden geen weet van al die bescheiden mensen die op de achtergrond voor hen klaar hebben gestaan.

Voor onze generatie is het bovendien waardevol, omdat het ons meer inzicht geeft in die afschuwelijke tijd waarin onze (groot)ouders midden in de oorlog zaten: een tijd die ze aan de kinderen van na de oorlog niet konden en wilden beschrijven.

Mijn kennismaking met de Joodse wereld heeft me geleerd hoe belangrijk gedenken is. Op Sederavond herdenkt elke Jood elk jaar dat hij gered is van de ondergang in Egypte, op Poerim de wonderbaarlijke redding van de totale vernietiging in het Perzische Rijk en op Tisja Beav de vernietiging van Jeruzalem en de Tempel door het Romeinse Rijk. In de vorige eeuw kwam daar Jom HaSjoa bij, de herdenking van de vernietiging (Sjoa) van het Joodse volk door het Derde Rijk. Het minste wat we kunnen doen is de tijd van de Holocaust die zich ook in ons land afspeelde in herinnering te houden.

Jacqueline de Lange-de Wagt
Hoogland, 8 maart 2019

1. De storm barst los

Hitler benoemd tot Rijkskanselier

Op 30 januari 1933 werd Hitler benoemd tot Rijkskanselier van Duitsland. De mededeling over zijn benoeming werd steeds maar weer herhaald op de radio van de universiteit van Erlangen, een stadje vlakbij Neurenberg. Door de luidsprekers schalde de juichende, doordringende stem van de omroeper. Het geluid vulde de hele ruimte. Wij stonden geschokt en angstig op de trappen van het gebouw van de Medische Faculteit. Ik kwam mij inschrijven voor het vijfde semester dat de afsluiting betekende van de twee en een half jaar Basisstudie Wetenschappen: een semester met examens die de deur zouden openen naar de medische faculteit. Wat die ochtend eerst nog van levensbelang voor me leek, werd ineens onbelangrijk door het nieuws over Hitler. Een vriend van me probeerde me de hoop te geven dat nog niet alles verloren was, maar ik geloofde hem niet. Ik was al jarenlang getuige geweest van de opkomst van de nationaalsocialistische partij. Massa's mensen juichten het idee van het Derde Rijk toe terwijl de vlag werd gehesen als symbool voor de strijd tegen de Joden, om te beginnen tegen de Duitse Joden. Overal zag je de hakenkruizen: op de vlaggen die van de gebouwen wapperden, op de mouwen van de SS- en SA-uniformen, op de insignes van de aanhangers van de partij, op de muren van gebouwen, op de auto's in de straten. Dit was voor ons het teken van de haat tegen het Joodse volk. Langzaam maar zeker verslechterde de economische en politieke situatie in Duitsland en tegelijkertijd nam daarmee de haat toe. Haat die zich steeds meer uitbreidde en die in woord en daad tot uitdrukking kwam. Dagelijks verschenen in de kranten opruiende artikelen tegen de Joden en steeds vaker kwam het tot geweld. Christelijke kennissen en burens spraken niet meer met ons en goede vrienden negeerden ons. De colleges aan de universiteit werden uren van beproeving waarin Joodse studenten werden gepest en bedreigd. Zelfs de professoren verkondigden nu publiekelijk hun sympathie voor Hitler. Terwijl de nazi's steeds sterker werden, kregen wij geen enkele steun en was ons leven in groot gevaar. Binnen enkele weken werd mijn donkerste vermoeden werkelijkheid.

Antisemitisme in Neurenberg

Ik woonde in die tijd bij mijn ouders in Neurenberg in het huis waarin ik eenentwintig jaar eerder was geboren. De stad die dankzij haar schoonheid en bewogen geschiedenis tot vandaag met recht 'de parel van Frankenland' wordt genoemd telde in die tijd 360.000 inwoners. Aan de voet van de ommuurde oude stad bevindt zich de imposante middeleeuwse Kaiserburg. In het centrum staan indrukwekkende kerken in gotische stijl die in schoonheid wedijveren met andere monumentale gebouwen uit de tijd van de Renaissance. Op een van de meest schilderachtige pleinen werden

gedurende de voorgaande eeuwen vaak Joden verbrand en de synagoge die er stond werd verwoest. De Joden werden enkele malen uit Neurenberg verjaagd en toch keerden ze er steeds terug. Toen Hitler aan de macht kwam telde de stad 20.000 Joden. Velen van hen waren rijk, hoog opgeleid en cultureel ontwikkeld. Zij zagen zichzelf als Duitse staatsburgers die de Joodse religie aanhingen. Maar die illusie werd al snel door het naziregime kapot geslagen.

Julius Streicher heerste al enkele jaren als gowwleider over het Frankenland. Hij kwam uit de hogere regionen van het nationaalsocialisme, was een fervente Jodenhater en zette de massa voortdurend op tegen de Joden met behulp van zijn krant *Der Stürmer*. Hij betichtte de Joden van een poging om in Duitsland en in de hele wereld de macht over te nemen. Streicher gebruikte de meest verachtelijke middelen zoals grove leugens en pornografische verhalen om de Duitsers op te hitsen. In zijn krant publiceerde hij Duitse spotprenten uit de Middeleeuwen waarin de Joden werden weergegeven als monsters die het zuivere en argeloze 'Arische ras' oplichtten en afslachtten. In de rassenleer van de nazi's stamden de Duitsers af van de Indo-Germanen. De nazi's zagen de Ariërs als superieur ten opzichte mensen van een andere afstamming.

De landelijke partijdag van de nationaalsocialisten in Neurenberg in 1933; kinderen marcheren door de straten onder toezien oog van Julius Streicher en Baldur von Schirach, de leider van de Hitlerjugend.